

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В. Я. Конопельський,
І.М. Чекмарьова,
Г. С. Резніченко

**ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ
ЗА
ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

м. Одеса
2024

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

В. Я. Конопельський, І.М. Чекмарьова, Г. С. Резніченко

**ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

**Одеса
ОДУВС
2023**

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 21 грудня 2023 року)*

Укладачі:

Конопельський В.Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

Чекмарьова І.М. - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

Резніченко Г.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

Рецензенти:

О.А. Чуваков - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

О.А. Гритенко – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М., Резніченко Г.С.

В63 Воєнні злочини за законодавством України : навчальний посібник. Одеса, ОДУВС, 2023. 60 с.

Навчальний посібник підготовлений для студентів, слухачів, курсантів, викладачів юридичних дисциплін, читачів, які цікавляться проблемами генези поняття воєнних злочинів, поняття воєнних злочинів відповідно діючим нормам міжнародного права та кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень Кримінального кодексу України за ознаками «воєнних злочинів».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Генеза поняття воєнних злочинів.....	6
РОЗДІЛ 2. Воєнні злочини відповідно діючим нормам міжнародного права	14
Розділ 3. Аналіз кримінальних правопорушень КК України за ознаками «воєнних злочинів».....	26
ВИСНОВКИ.....	55
ЛІТЕРАТУРА	56

ВСТУП

Міжнародна злочинність – це глобальна проблема, яка обумовлює необхідність глобальної реакції. Співробітництво держав у боротьбі з нею здійснюється на основі міжнародних угод. Міжнародні злочини - це суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів, міжнародний мир і міжнародну безпеку. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля. Об'єктами міжнародних злочинів виступають - загальний мир і міжнародна безпека, основи співіснування народів і держав.

Сучасні війни супроводжуються злочинами безпрецедентної жорстокості й цинізму. Маніпуляція страхом і стражданнями створює ланцюг насильства, коли тисячі людей стають інструментом безжалісної політичної еліти в її боротьбі за владу. Народи світу прагнуть покласти край безкарності і одним із важливих способів досягнення цієї мети виступає міжнародне кримінальне право.

Заборона на певну поведінку під час збройного конфлікту сягає багатовікової історії. Концепція воєнних злочинів набула особливого розвитку наприкінці XIX та на початку XX ст., коли було кодифіковано право збройних конфліктів. Розуміння норм, що передбачають заборону скоєння воєнних злочинів, базується на Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 років про закони і звичаї суходільної війни, про права й обов'язки нейтральних держав тощо (всього в Гаазі було прийнято 13 конвенцій), на Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них.

Як «Гаазьке право», так і «Женевське право» визначають кілька порушень норм права, хоч і не всі як воєнні злочини. Однак у міжнародному праві відсутній єдиний документ, що кодифікує всі воєнні злочини. Перелік воєнних злочинів можна знайти як у договорах з міжнародною гуманітарного права та міжнародного кримінального права, так і в інших галузях міжнародного публічного права.

Слід зазначити, що в сучасній доктрині воєнні злочини іменуються також злочинами проти міжнародного гуманітарного права, яке являє собою систему принципів і норм, що встановлюють взаємні права й обов'язки суб'єктів міжнародного права у разі виникнення конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру. Його норми регулюють порядок обмеження, а також заборону застосування засобів і методів ведення війни, підстави відповідальності тощо. Специфіка норм цієї

галузі міжнародного публічного права полягає в тому, що її основне завдання виступає в гуманізації, наскільки це можливо, збройних конфліктів. Ці норми базуються загалом на принципах моралі.

У міжнародному гуманітарному праві щодо позначення злочинів використовуються терміни «серйозні порушення» і «грубі порушення». «Грубі порушення» є порушеннями, що вирізняються особливою жорстокістю, визначення яких існує в міжнародному гуманітарному праві, але стосується міжнародних збройних конфліктів. Термін «серйозні порушення» в міжнародному гуманітарному праві означає грубі порушення, які є злочином відповідно до міжнародного права у тому випадку, коли вони скоюються в умовах міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту. Дії та елементи, що являють собою «серйозні порушення» (поряд із «грубими порушеннями»), відображені у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду у розділі «Воєнні злочини».

РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Воєнні злочини є одним із видів міжнародних злочинів поряд із злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом. Воєнними злочинами є серйозні порушення заборон, що містяться як у договірному, так і у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві.

Саме поняття «воєнний злочин» є поняттям суто сфери міжнародного гуманітарного права, а тому воно має більш глобальний та всеохоплюючий масштаб, тобто не стосується конкретної країни чи навіть групи країн, а торкається інтересів всього світу. Воєнним злочином за нормами міжнародного права є дії, які являють собою свідоме порушення загальноприйнятих «звичаїв та правил війни», а ще точніше — так званих «законів війни».

Поняття «воєнний злочин» з'явилося ще в минулих століттях, але не використовувалося та не застосовувалося як офіційне поняття. Перші обмеження щодо методів і засобів ведення збройних конфліктів встановлювалися ще в третьому тисячолітті до н. е. в Єгипті. Існували такі обмеження і в інших народів, так Махабхарата і закони Ману, зокрема, забороняли воїнам убивати безпомічних ворогів, а також тих, хто здався. Після одужання поранених військовополонених відправляли на батьківщину. Про існування подібних правил у стародавньому Китаї згадує Сунь Цзи. В древній Греції такі правила мали силу закону. Згодом вони знайшли втілення у так званих законах лицарства. А ось першим Міжнародним нормативно-правовим актом виступила перша Женевська конвенція «Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях» 22 серпня 1864 року, яка й дала поштовх для регламентації правил ведення бойових дій і, відповідно, до офіційного закріплення таких понять як «закони війни» та «воєнні злочини». Конвенція гарантувала недоторканість військових госпіталів, медичного персоналу і права поранених, які потрапили в полон. В якості захисного знаку було обрано червоний хрест на білому фоні — на честь прапора батьківщини Жана-Анрі Дюнан. Ініціативний комітет, що підготував і скликав Женевську конференцію, був перетворений у «Міжнародний комітет Червоного Хреста». Женевська конвенція була підписана тільки 12-ма державами і ратифікована дев'ятьма: Швейцарією, Великим

герцогством Баден, Бельгією, Данією, Іспанією, Францією, Італією, Швецією та Норвегією і Нідерландами. До 1907 року до неї приєдналось ще 37 країн. Цього ж року на 2-й Гаазькій конференції дія Женевської конвенції була поширена і на морську війну, при чому всі держави, які підписали конвенцію 1907 року, зобов'язувалися дотримуватися Женевської конвенції, якщо навіть вони раніше і не приєдналися до неї.

Наступним кроком виступили 1-а та 2-а мирні конференції у Гаазі 1899 та 1907 років відповідно, на яких було прийнято міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, включені до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. 1-а Гаазька конференція 1899 року була скликана за ініціативою імператора Росії Миколи II, та проходила з 18 (6) травня до 29 (17) липня. В зазначеній конференції брали участь 26 держав (Росія, Османська імперія, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, Франція, Іспанія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Швеція, Данія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Греція, Португалія, Ліхтенштейн, Люксембург, Японія, Китай, Сіам, Персія, США, Мексика), які ухвалили 6 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутичок;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 10 серпня 1864 року, а також 3 декларації;
- Про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних нових способів;
- Про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази;
- Про невикористання куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі.

У 2-й Гаазькій конференції (1907 р.) взяли участь 43 держави, та було прийнято 13 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутичок;
- Про обмеження під час застосування сили під час стягнення за договірними борговими зобов'язаннями;
- Про початок воєнних дій;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни;

- Про положення неприязельських торговельних суден за початку воєнних дій;
- Про перетворення торговельних суден на військові судна;
- Про постановку підводних мін, що автоматично вибухають від торкання;
- Про бомбардування морськими силами під час війни;
- Про застосування до морської війни начал Женевської конвенції (у подальшому замінена Женевською конвенцією 1949 року);
- Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення у морській війні;
- Про заснування Міжнародної призової палати (не набрала чинності);
- Про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни.

Друга світова війна підштовхнула до внесення в систему міжнародного права переліку заборонених дій, які підпадають під поняття «воєнний злочин», але й закріпити конкретні механізми притягнення винних за їх вчинення до міжнародної кримінальної відповідальності. Як результат, у 1945 році Статут Нюрнберзького трибуналу визначив воєнні злочини як «порушення законів і звичаїв війни», та зазначив у п. b ст. 6, що будь-які дії є злочинами, що підлягають юрисдикції Трибуналу, і, які тягнуть за собою індивідуальну відповідальність за воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни. Такими порушеннями визнали:

- вбивства, катування чи перетворення в рабів цивільного населення окупованої території;
- вбивства чи катування військовополонених або осіб, які знаходяться в морі;
- вбивства заручників;
- пограбування суспільної чи приватної власності;
- безглузде руйнування міст і сіл;
- знищення, яке не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини.

Наступним історичним кроком, а саме 12 серпня 1949 року, були прийняті 4 Женевські конвенції.

Перша Женевська конвенція захищає поранених та хворих військових під час війни на суші. Ця Конвенція є четвертим переробленим варіантом Женевської конвенції про поранених та хворих; попередні були прийняті у 1964, 1906 та 1929 рр. У Конвенції 64 статті, які передбачають захист поранених та хворих, також медичного та духовно-

го персоналу, медичних формувань та санітарно-транспортних засобів. Конвенція також визнає відмітні емблеми. У двох додатках до Конвенції знаходиться проєкт угоди про санітарні зони та форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу.

Друга Женевська конвенція захищає поранених, хворих та військових, які потерпіли від аварії корабля під час війни на морі. Ця Конвенція замінила Гаазьку конвенцію 1907 р. про застосування принципів Женевської конвенції до війни на морі. За своєю структурою та змістом вона багато в чому повторює положення Першої Женевської конвенції. У ній 63 статті, спеціально призначені для пристосування до війни на морі. Наприклад, вона захищає шпитальні судна. В єдиному додатку зберігається форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу.

Третя Женевська конвенція застосовується до військовополонених. Ця Конвенція замінила Конвенцію про військовополонених 1929 р. У ній 143 статті, а в Конвенції 1929 р. було всього лише 97. Було розширено перелік категорій осіб, які мають право на статус військовополонених, відповідно до I та II Конвенцій. Отримали більш чітке визначення умов та місця утримання в полоні, частково, що стосується праці військовополонених, грошових коштів, отриманої гуманітарної допомоги та порушення судового переслідування. Конвенція визначає, що військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після закінчення воєнних дій. Конвенція має п'ять додатків, до яких входять різні типові угоди, правила, посвідчення особи та зразки карток.

Четверта Женевська конвенція надає захист цивільним особам, в тому числі на окупованій території.

Женевські конвенції, прийняті до 1949 р., стосувалися лише комбатантів, але не цивільних осіб. Події Другої світової війни показали, наскільки катастрофічні наслідки того, що не існує конвенції для захисту цивільних осіб під час війни. У Конвенції, прийнятій в 1949 р., врахований досвід Другої світової війни. Конвенція складається із 159 статей. У ній міститься короткий розділ, який стосується загального захисту населення від певних наслідків війни, але не стосується ведення воєнних дій, - воно буде розглянуто пізніше в Додаткових протоколах 1977 р.

Головна частина положень Конвенції стосується статусу осіб, які користуються захистом, а також ставленням до них, різниця між становищем іноземців на території однієї із конфліктних сторін та становищем цивільних осіб на окупованій території. Вона пояснює зо-

бов'язання окупованої держави у ставленні до цивільного населення та містить докладні положення про гуманітарну допомогу, яка надається населенню окупованої території. У ній також передбачені конкретні норми про ставлення до інтернованих цивільних осіб.

Три додатки (програми) до Конвенції містять проєкт угоди про санітарні зони, проєкт правил, які стосуються гуманітарної допомоги, і форми карток. Стаття 3, загальна для всіх чотирьох Женевських конвенцій, стала справжнім проривом, оскільки вона вперше передбачала норми, які стосувалися ситуацій міжнародних озброєних конфліктів.

Існує багато видів (типів) подібних конфліктів. Серед них традиційні громадянські війни, внутрішні озброєні конфлікти, які захоплюють територію інших держав, або внутрішні конфлікти, до яких, крім уряду, втручаються треті держави чи багатонаціональні сили.

Загальна стаття 3 встановлює основоположні норми, від яких відступ неприпустимий. Вона нагадує міні-конвенцію в рамках Конвенцій, оскільки складає зжато головні норми Женевських конвенцій і робить їх застосовними до конфліктів міжнародного характеру:

- вона потребує гуманного ставлення до всіх осіб, які знаходяться в руках ворога, без будь-якої несприятливої різниці. Вона особливо забороняє вбивство, нанесення каліцтва, тортури, жорстоке, образливе та принизливе ставлення, взяття заручників та відсутність належного судового розгляду;

- вона вимагає, щоб поранених, хворих та потерпілих від аварії корабля підбирали та надавали їм допомогу;

- вона дає Міжнародному Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) право пропонувати свої послуги тим, хто задіяний в конфлікті;

- вона закликає конфліктуючі сторони задіяти всі або частково положення Женевських конвенцій шляхом спеціальних угод;

- вона визнає, що застосування цих норм не торкається юридичного статусу конфліктних сторін.

Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них. Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. надає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. Конвенції затвердили та розширили перелік воєнних злочинів, до них (згідно ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV) відносяться наступні дії:

- навмисне вбивство;

- катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;
- навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва;
- нанесення шкоди здоров'ю;
- незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю і здійснюване незаконним чином і безцільно;
- примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника;
- нелегальне ув'язнення особи, що перебуває під захистом
- позбавлення права на неупереджене судочинство;
- незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- захоплення заручників.

Протягом двох десятиліть після прийняття Женевських конвенцій у світі спостерігалось збільшення чисельності міжнародних озброєних конфліктів та національно-визвольних війн. У відповідь на це 8 червня 1977 року було прийнято два Додаткових протоколи до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. Вони посилюють захист жертв міжнародних (Протокол I) та міжнародних (Протокол II) озброєних конфліктів і накладають обмеження на засоби та методи ведення війни. Протокол II став першим в історії міжнародним документом, присвячений винятково ситуаціям міжнародних озброєних конфліктів. Протоколи I та II ратифіковані із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР N 7960-XI (7960-11) від 18.08.1989 року, а набули чинності для України 25.07.1990 року. 8 грудня 2005 року був прийнятий третій Додатковий протокол, який заснував додаткову емблему, червоний кристал, що володіє таким же міжнародним статусом, як і емблема червоного хреста та червоного півмісяця, ратифіковано Україною 22.10.2009 року, а 19.07.2010 року набув чинності для України.

Додатковий протокол I 1977 року, а саме стаття 85 протоколу, розширює перелік серйозних порушень Женевських конвенцій, додаючи до нього такі діяння:

- перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу;
- здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивіль-

не населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб;

- вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних смертей, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам;

- вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;

- віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця;

- переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі;

- невинуватна затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб;

- застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи;

- здійснення нападу на ясно розпізані історичні пам'ятки, твори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою, укладеною, наприклад, у рамках компетентної організації, надається особливий захист, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань;

- позбавлення захищених осіб права на неупереджене і нормальне судочинство.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами і сьогодні. У Женевських конвенціях приймають участь усі держави світу, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права. Унікальність цих конвенцій полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення або ігнорування зазначених норм конвенцій, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Міжнародне гуманітарне право застосовується в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб встановити певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у національному законодавстві. Україною ця вимога виконана шляхом включення до Кримінального кодексу України статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Крім того, держави повинні переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у вчиненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити подібне переслідування. Іншими словами, на воєнні злочини (як і на інші види міжнародних злочинів) відповідно до Женевських конвенцій поширюється принцип універсальної юрисдикції. Він полягає у тому, що будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року, до воєнних злочинів строки давності не застосовуються.

Воєнний злочин може полягати також у серйозних порушеннях інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, що мають звичаєву природу. Щодо міжнародних збройних конфліктів, держави погодилися, що до таких злочинів відносяться певні порушення Гаазького положення у редакції 1907 року, зокрема: використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні і культурні установи; розграбування суспільної й особистої власності. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права також застосовуються при кваліфікації порушень законів та звичаїв війни за статтею 438 КК України.

РОЗДІЛ 2. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ВІДПОВІДНО ДІЮЧИМ НОРМАМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Юрисдикцію щодо воєнних злочинів має Міжнародний кримінальний суд. Міжнародний кримінальний суд — це міжнародний судовий орган, який був створений у 1998 році для розслідування та переслідування осіб, звинувачених у геноциді, військових злочинах та злочинах проти людяності. Це перший орган, який діє на постійній основі. Суд почав роботу з липня 2002 року після того, як 60 країн ратифікували Римський статут. Римський статут надає право Суду розглядати такі міжнародні злочини:

1. Геноцид (намір винищити певну національну, расову, етнічну або релігійну групу)
2. Злочини проти людяності (масштабне переслідування мирного населення)
3. Воєнні злочини (порушення законів та звичаїв ведення війни (наприклад, щодо поводження з військовополоненими або використання заборонених видів зброї)).
4. Злочини агресії (планування або здійснення особою, яка здійснює контроль над силовими формуваннями акту агресії, який є порушенням Статуту ООН).

Міжнародне гуманітарне право, як система принципів та норм міжнародного права, регулює відносини між державами щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни в період міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів з метою мінімізувати їх негативні наслідки. До основних принципів міжнародного гуманітарного права належать:

- гуманність (заборона заподіяння страждань, поранень або руйнувань, які фактично не є необхідними для досягнення законної військової мети - послаблення військового потенціалу інших сторін конфлікту. Цивільне населення, особи *hors de combat* (поза бойовими діями) та особи, які не беруть безпосередньої участі у військових діях або припинили брати участь у збройному конфлікті, мають право на повагу до їхнього життя, фізичної та моральної недоторканності);

- військова необхідність (застосування незабороненої військової сили виправдано лише тією мірою, у якій це потрібно для досягнення військової мети. Ця використана сила не повинна перевищувати рівень, необхідний для припинення загрозливої діяльності противника. Сторони конфлікту не мають необмеженого вибору методів і засобів ведення війни);

- проведення розрізнення (сторони збройного конфлікту повинні розрізняти цивільних осіб та комбатантів, цивільні об'єкти та військові об'єкти. Напади мають бути спрямовані виключно проти законних військових цілей. Напади ніколи не повинні бути спрямовані проти цивільних осіб або цивільних об'єктів. Цивільні особи втрачають такий захист, якщо вони беруть безпосередню участь у бойових діях);

- обережність (під час ведення військових дій необхідно постійно дбати про збереження цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об'єктів, а також у будь-якому випадку звести шкоду до мінімуму);

- співмірність, або пропорційність (заборонено здійснювати напад, який, як очікується, спричинить випадкову втрату життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або їх комбінацію, які будуть надмірними щодо очікуваної конкретної та прямої військової переваги).

Міжнародний кримінальний суд розташований у місті Гаазі, проте за ініціативою Суду, його засідання можуть проходити в іншому місці. Міжнародний кримінальний суд не входить в офіційні структури Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН. Держава, громадянин якої засуджений Міжнародним кримінальним судом, не зможе змінити вирок або звільнити засуджену особу до закінчення терміну її ув'язнення. Міжнародний кримінальний суд може видати міжнародний ордер на арешт навіть глави держави.

Головними джерелами міжнародного гуманітарного права є міжнародні договори (зокрема, Женевські конвенції та Додаткові протоколи) і міжнародні звичаї. Міжнародне гуманітарне право встановлює обов'язок криміналізувати та переслідувати серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів. Однак коло таких порушень міжнародного гуманітарного права, як і статутами міжнародних кримінальних судів і трибуналів або національним кримінальним законодавством визнаються воєнними злочинами, є ширшим.

За матеріально-правовим критерієм (природою міжнародних зобов'язань, які порушуються злочином) можуть бути виокремлені такі категорії воєнних злочинів:

- проти особи;
- проти власності;
- що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни;
- що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни;
- проти гуманітарних операцій та використання символів;

- проти культурних цінностей, що перебувають під захистом МГП.

Стаття 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду містить перелік складів воєнних злочинів, на які поширюється юрисдикція цього суду та визначає, що до воєнних злочинів під час міжнародних збройних конфліктів належать:

а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

i) умисне вбивство;

ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;

iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

iv) широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;

v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;

vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;

vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;

viii) взяття заручників;

б) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:

i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;

ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;

iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та

серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретно та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;

vii) неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;

viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;

ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

x) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xi) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;

xii) заява про те, що пощади не буде;

xiii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;

xiv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;

xv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;

xvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

- xvii) застосування отрути або отруєної зброї;
- xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;
- xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;
- xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невивірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;
- xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;
- xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;
- xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;
- xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;
- xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;
- xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.
- с) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в ре-

зультаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини:

i) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;

ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

iii) захоплення заручників;

iv) винесення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими.

d) Пункт 2(c) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру.

e) Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких дійнь:

i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;

ii) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;

iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

vi) згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, приму-

сова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях;

viii) віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру;

ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;

x) заява про те, що пощади не буде;

xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту.

f) Пункт 2(е) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що мають місце на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами.

3. Ніщо в пункті 2(с) та (е) не впливає на відповідальність уряду за підтримання або відновлення закону та порядку в державі або за захист єдності й територіальної цілісності держави всіма законними засобами. Охарактеризовані вище норми застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів. Разом з тим, договірних норм, що регулюють збройні конфлікти неміжнародного характеру, у сучасному міжнародному праві набагато менше. Ліва частина з них міститься у Додатковому протоколі II від 8 червня 1977 року. Положення Протоколу II визначають дії сторін під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, однак не містять жодних норм щодо відповідальності, а сформоване в звичайному міжнародному праві визначення воєнних

злочинів у частині їхнього вчинення під час неміжнародних збройних конфліктів є недостатньо чітким. Римський Статут Міжнародного кримінального суду серед воєнних злочинів у збройних конфліктах неміжнародного характеру визначає чотири серйозні порушення загальної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року (зазіхання на життя і фізичну недоторканність, зазіхання на людську гідність, взяття заручників і порушення права на справедливий суд) і дванадцять серйозних порушень законів і звичаїв війни (серед яких напади на цивільних осіб, грабіж, зґвалтування, заподіяння каліцтв). Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його.

Можна виділити близько сотні окремих складів злочинів, які слід вважати воєнними. Однак всі вони характеризуються певною сукупністю ознак, які є притаманні кожному складу зокрема і групі загалом. На сьогоднішній час можна виділити п'ять таких ознак:

1) Дії, що складають об'єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов'язані з ним. Дана ознака поєднує в собі дві. По-перше, дана ознака характеризує ситуацію, при якій вчиняється даний злочин. Він може вчинятися виключно під час збройного конфлікту, адже відомо, що дії, які під час збройного конфлікту є воєнними злочинами, в мирний час будуть кваліфікуватися по іншому (наприклад, як злочини проти людства). При цьому не має принципового значення характер (міжнародний чи неміжнародний) даного збройного конфлікту. Проте досить багато держав підтримують позицію, що збройні конфлікти неміжнародного характеру відносяться виключно до їх внутрішньої юрисдикції. Крім того, перелік дій, які вважаються воєнними злочинами, тут значно коротший. Додатковий протокол II 1977 р., положення якого в основному регулюють дії сторін в ході такого роду конфліктів, не містить жодних норм, що визначають кримінальну відповідальність індивідів, а визначення воєнних злочинів, що склалося в звичаєвому міжнародному праві, тут виявляється далеко не таким чітким, як у випадку міжнародного конфлікту. Однак, більшість науковців висловлюються за розширене трактування воєнних злочинів і пропонують включити в них порушення гуманітарного права, вчиненні під час неміжнародних збройних конфліктів. Ця позиція була підтримана Комісією міжнародного права та ООН. Так, Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії передбачає відповідальність за «серйозні порушення спільної статті 3 Женевських конвенцій», так само як інших норм, направлених на захист жертв збройних конфліктів і основних норм,

що стосуються методів та засобів ведення війни. Серйозним Трибунал вважає таке порушення, яке спричиняє тяжкі наслідки для його жертв і порушує норми, що захищають найважливіші цінності. Таким чином злочин повинен включати дії, направлені проти життя і здоров'я (вбивство, жорстоке поводження, катування, завдання каліцтва, тілесні покарання, зґвалтування, примус до проституції), масові вбивства, захоплення заручників, колективні покарання, грабежі та ряд інших дій. Цей перелік, хоч і є набагато коротшим за список серйозних порушень (Конвенцій і Протоколу I) та інших воєнних злочинів в міжнародних конфліктах, проте все таки охоплює основні злочини, що здійснювалися в ході неміжнародних конфліктів. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди включає у перелік воєнних злочинів серйозні порушення загальної ст. 3 Конвенцій і серйозні порушення Протоколу II. Аналогічні норми містяться і в Статуті Міжнародного кримінального суду, який перераховує воєнні злочини, що можуть вчинятися під час конфліктів неміжнародного характеру. До них відносяться серйозні порушення загальної статті 3 (посягання на життя і фізичну недоторканість, посягання на людську гідність, взяття заручників і масові вбивства) і більше десяти серйозних порушень законів і звичаїв війни (спричинення каліцтв; напад на цивільних осіб, грабїж, зґвалтування). Однак, слід відзначити, що застосування норм про воєнні злочини, вчинені під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, на даний час суттєво утруднюється тим фактом, що держави не визнають існування такого конфлікту. По-друге, такі злочини завжди повинні бути пов'язані із збройним конфліктом. Таким чином, дії, які кваліфікуються як воєнні злочини, повинні вчинятися як «акт війни», в іншому випадку вони будуть являти собою загальнокримінальні злочини.

2) Вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. Дана ознака об'єднує три елементи.

По-перше, діяння повинне становити грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права, а саме: Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів до них 1977 р., Гаазьких конвенцій 1899 р. та 1907 р., Гаазької конвенції 1954 р., Протоколу про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. та ряду інших документів в сфері міжнародного гуманітарного права, а також грубі порушення звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права. На даний час іс-

нує близько сотні окремих складів злочинів, які вважаються воєнними. Зважаючи на таку кількість, їх аналіз проводитися не буде.

По-друге, такі дії повинні посягати на найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права, тобто вважатися серйозними порушеннями норм цієї галузі. Як сказано у рішенні Апеляційної камери Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, порушення повинно бути серйозним, тобто порушувати норму, яка передбачає захист найважливіших цінностей, при цьому його наслідки повинні бути трагічними для жертви. Так наприклад, присвоєння комбатантом на окупованій території буханки хліба, що належить мирному жителю, є порушенням ст. 46 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни, однак не є серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

По-третє, такі дії вважаються воєнними злочинами незалежно від їх наслідків. Загалом слід сказати, що більшість воєнних злочинів пов'язані із заподіянням смерті, пораненнями, знищенням чи незаконним захопленням майна. Проте, не завжди такі дії повинні призводити до вказаних наслідків. Так, зокрема Елементи злочинів виходять з того, що напад на підзахисних осіб чи проведення над ними медичних експериментів буде воєнним злочином незалежно від їх наслідків.

3) Такі дії як правило вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази. Норми міжнародного гуманітарного права мають на меті врегулювати відносини між державами, з метою максимально захистити жертв війни. Таким чином, виконання їх приписів держави покладають на свої збройні сили та прирівняні до них формування, рухи опору, населення неокупованої території, що стихійно береться за зброю при наближенні ворога, партизан тощо. Вважається, що такі особи отримали від держави право вести збройну боротьбу і в даному випадку виступають як представники держави. Саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Дане положення впливає із самого поняття комбатантів, однією з ознак яких вважається обов'язок дотримуватися законів та звичаїв ведення війни. При цьому слід враховувати, що поняття «комбатант» в даному випадку охоплює також і учасників збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Крім комбатантів, обов'язок дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права покладається на інших осіб, що можуть віддавати їм безпосередні накази. Так, наприклад, за законодавством України,

росії, США та більшості інших держав головнокомандувачем Збройних Сил є глава держави. Саме до його повноважень належить оголошення війни (з подальшим схваленням такого рішення парламентом). Він здійснює загальне керівництво Збройними Силами тощо. Тому зрозуміло, що він також зобов'язаний дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, а у випадку їх порушення може бути притягнутий до відповідальності. Теж саме стосується і інших осіб, що не входять у склад збройних сил, але будучи державними службовцями є наділені повноваженнями віддавати накази комбатантам.

У випадку, якщо серйозні порушення гуманітарного права вчиняються особами, які не мають права воювати, то вони, у залежності від тяжкості злочину, будуть нести кримінальну відповідальність за національним правом в загальному порядку, або ж кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного права, проте вже не за воєнні злочини, а, в залежності від вчинених дій, за злочини проти людства, геноцид або інші злочини. Проте, досить часто національні акти розширено трактують перелік суб'єктів воєнних злочинів, включаючи в їх перелік і цивільних осіб, які під час збройних конфліктів вчиняють злочини стосовно комбатантів. Такі положення містяться у військових статутах Австралії, Еквадору, США.

4) Об'єктом посягання є особи, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права (чи їх права). Війна це завжди відносини між державами (та іншими суб'єктами міжнародного права). Ціллю війни є знищення військового потенціалу держави-противника, його збройних сил, техніки, воєнних об'єктів, з метою досягнення певних політичних цілей. Об'єктом нападу не можуть бути особи та об'єкти, які не є воєнними. Саме тому міжнародне гуманітарне право вводить особливе поняття «підзахисні особи» для позначення того, з метою захисту чийх інтересів воно діє. Підзахисні особи є найбільш вразливими та беззахисними, їх захоплення чи знищення не приносить жодної воєнної переваги, тому такі дії вважаються воєнними злочинами.

Однак можливим є варіант, що об'єктом посягання будуть принципи міжнародного гуманітарного права, порушення яких не створює безпосередньої загрози для підзахисних осіб і об'єктів. До таких слід віднести принизливе поводження, примусові роботи, порушення права на справедливий судовий розгляд, вербування дітей, що не досягли 15 років, глумління над мертвими чи могилами.

5) Дані злочини завжди вчиняються умисно або із грубої необережності. Як зазначено у ст. 30 Статуту Міжнародного кримінального

суду, злочини вчиняються «умисно і свідомо». Однак конкретна форма вини все-таки визначається кожним окремим складом злочину. Визначивши ознаки, притаманні воєнним злочинам, можемо сформулювати їх поняття.

Таким чином, воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, воєнні злочини виходять за межі порушень міжнародного гуманітарного права і полягають також в інших порушеннях норм чи принципів міжнародного права. Усі воєнні злочини в міжнародному праві об'єднані рядом спільних юридичних ознак:

1. Усі ці злочини посягають на встановлений основними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру. Регламентований порядок ведення воєнних дій у збройних конфліктах є основною частиною інтересів забезпечення миру та безпеки людства;

2. Перелік воєнних злочинів встановлений у документах міжнародного кримінального права. У зв'язку із цим злочинне порушення загально-визнаних принципів міжнародного права і міжнародного гуманітарного права, вчинене під час збройного конфлікту, є воєнним злочином.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ КК УКРАЇНИ ЗА ОЗНАКАМИ «ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ»

Розглянувши поняття та види воєнних злочинів, згідно міжнародному законодавству, та аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України (далі КК України), можна прийти до висновку, що воєнними злочинами можна назвати ті кримінальні правопорушення, що містяться у двох розділах КК України.

У Розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» передбачені наступні кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) мародерство (ст. 432 КК України);
 - 2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України);
 - 3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України);
 - 4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України).
- Розділ XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку визначає наступні кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України);
- 2) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України);
- 3) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України);
- 4) геноцид (ст. 442 КК України);
- 5) найманство (ст. 447 КК України).

Слід зазначити, що КК України не дає визначення поняттю «воєнний злочин», а, отже, не використовує цей термін. Зазначений перелік кримінальних правопорушень у КК України, лише в порівнянні з воєнними злочинами міжнародного законодавства, дає можливість їх такими назвати.

Ст. 432 КК України «Мародерство»

Викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство).

Основним безпосереднім об'єктом є бойова слава ЗС і честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни.

Предметом мародерства може бути тільки приватне майно (гроші, годинники, медальйони тощо) вбитих чи поранених, незалежно від того, до чияї армії останні належать. Викрадені вони можуть бути як

під час бою, так і відразу ж після нього. Зброя, боєприпаси, документи, що містять відомості військового характеру, інші предмети, що збираються для їх використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину.

З об'єктивної сторони мародерство характеризується таємним чи відкритим викраденням на полі бою речей, які знаходяться при вбитих чи поранених. Відкрите викрадення речей може вчинятися із застосуванням насильства чи без застосування такого. Насильство може застосовуватися не лише до осіб, у яких викрадають речі, але й до осіб, які намагаються припинити, не допустити заволодіння речами, що знаходяться при вбитих чи поранених. За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 432 КК України, є злочином з матеріальним складом, такий як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає настання суспільно-небезпечних наслідків вчиненого злочину. Таким чином, мародерство вважається закінченим злочином від моменту вилучення речей у вбитих чи поранених і отримання можливості розпоряджатися ними як своїми власними.

Під полем бою, що характеризує місце вчинення злочину як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, розуміють простір (суходільний, морський, повітряний), на якому ведеться бій чи який перебуває під впливом засобів ураження противника. Полем бою є не лише передова позиція, що розташована в безпосередній близькості з противником, але й тиллові райони, які зазнали обстрілу, штурму авіацією чи впливу засобів масового ураження.

Під убитими і пораненими, за ст. 432 КК України, мають на увазі як військовослужбовців військових формувань України і союзників, так і противників, а також цивільних осіб незалежно від належності до тієї чи іншої держави.

Суб'єктом злочину є будь-який військовослужбовець. З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом. Якщо військовослужбовець вилучає зброю, боєприпаси, які знаходяться при вбитих чи поранених, для використання в бою або забирає речі вбитих для передачі командиру, відправлення родичам, то такі дії не становлять складу мародерства і взагалі не містять ознак злочину.

Ст. 433 КК України «Насильство над населенням у районі воєнних дій»

1. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій,

2. Розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій.

Основний безпосередній об'єкт злочину - порядок дотримання звичаїв та правил війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від конкретної форми злочину, є життя та здоров'я особи або власність.

З об'єктивної сторони злочин полягає у суспільно небезпечних діях, а саме:

- 1) насильство щодо населення у районі воєнних дій;
- 2) протизаконне знищення майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій;
- 3) протизаконне відібрання майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій (ч. 1 ст. 433);
- 4) розбій, вчинюваний щодо населення у районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433).

Обов'язковою ознакою складу злочину є місце його вчинення. Під районом воєнних дій розуміється територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії. Визначення конкретних меж такого району є питанням факту, яке має вирішуватися з урахуванням інтенсивності бойових дій, чисельності військ тощо.

Населення складається зі всіх осіб, які є цивільними особами. До останніх належать будь-які особи, за винятком тих, що зазначені у ст. 4 (А.1, А.2, А.3, А.6) Женевської конвенції про поводження з військово-полоненими і в ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, тобто, за винятком:

а) особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (комбатантів);

б) особового складу ополчень і добровольчих загонів, що належать до цих збройних сил;

в) особового складу інших ополчень і добровольчих загонів, яких очолює особа, відповідальна за своїх підлеглих, які мають певний і ясно видимий здалеку відмітний знак, відкрито носять зброю і дотримують у своїх діях законів та звичаїв війни;

г) особового складу регулярних збройних сил, які вважають себе підлеглими уряду чи владі, що не визнається іншою державою;

г) населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно за власним почином береться за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, якщо воно відкрито носить зброю і дотримує у своїх діях законів та звичаїв війни.

Насильство у ст. 433 КК України охоплює такі дії, як незаконне позбавлення волі, зґвалтування чи вчинення деяких інших статевих кримінальних правопорушень, заподіяння тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості тощо. При цьому заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вбивство потерпілого чи його самогубство внаслідок заподіяного насильства потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121, частиною 1 чи 2 ст. 115 або за частинами 1, 2 чи 3 ст. 120.

Протизаконним знищення майна визнається завжди, коли таке знищення не є абсолютно необхідним для здійснення воєнних операцій. При цьому слід мати на увазі існування певних видів майна, які, відповідно до міжнародних конвенцій, не можуть знищуватися за жодних обставин (греблі, дамби, нафтопромисли, супертанкери, атомні електростанції та інші об'єкти, що містять небезпечні сили, запаси продуктів харчування, посіви, споруди для постачання питної води та інші об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, культурні цінності тощо).

Протизаконне знищення майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи в інший загальнебезпечний спосіб, або таке, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, кваліфікується за ч. 2 ст. 194.

Відібрання майна може бути законним лише у разі, якщо відповідним законом України будуть встановлені підстави і порядок вчинення таких дій. Згідно із законодавством України, примусове відчуження об'єктів права власності в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі, в порядку та у строки, встановлені законом, і з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається право разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, - самостійно запроваджувати та здійснювати такі, зокрема, заходи правового режиму воєнного стану:

а) вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно громадян, у т. ч. транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, та видавати відповідні документи про це встановленого зразка;

б) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

в) вилучати у громадян вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю;

г) встановлювати для фізичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців.

Розбій, як злочин проти населення, в районі воєнних дій характеризується тими самими об'єктивними ознаками, що і злочин, передбачений ст. 187 КК України. Якщо розбій вчинений за обставин, які є кваліфікуючими у злочині, передбаченому ст. 187, він кваліфікується за частинами 2, 3 або 4 ст. 187.

Суб'єктом злочину є будь-який військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Ст. 434 КК України «Погане поводження з військовополоненими»

Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину.

Основний безпосередній об'єкт злочину - порядок дотримання звичаїв та правил війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя та здоров'я особи.

Згідно зі ст. 4 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про поводження з військовополоненими, такими визнаються: особовий склад збройних сил; партизани; особовий склад ополчення і добровільних загонів; особовий склад організованих рухів опору; не комбатанти, тобто особи зі складу збройних сил, які не беруть безпосередньої участі у військових операціях (наприклад: лікарі, духовенство, кореспонденти, різний обслуговуючий персонал); члени екіпажів суден торговельного флоту і цивільної авіації; населення, що стихійно повстало, якщо воно носить відкрито зброю і дотримується законів і звичаїв війни.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечним діянням у формі:

1) поганого поводження з військовополоненими:

а) яке відбувалося неодноразово;

б) пов'язаного з особливою жорстокістю;

в) спрямованого проти хворих і поранених;

2) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених, за відсутності ознак більш тяжкого злочину.

Під поганим поводженням з військовополоненими розуміється позбавлення їх харчування і сну, погроза вбивством, заподіяння їм побоїв чи легких тілесних ушкоджень. Ці дії можуть бути кваліфіковані за ст. 434 лише за умови, якщо вони відбувалися неодноразово або були пов'язані з особливою жорстокістю, або були спрямовані проти хворих і поранених. В іншому разі вони кваліфікуються за статтями 125, 126 чи 129 або не становлять кримінального правопорушення.

Поняття «неодноразово» означає вчинення однієї із дій, характерних для поганого поводження з військовополоненими, два чи більше разів.

Особливо жорстоким слід вважати таке поводження з військовополоненими, яким особі спричинюються особливі фізичні (шляхом тортур, мордування, мучення, іншого способу завдання нестерпного болю) та/або психічні чи моральні страждання (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо), або якщо зазначені фізичні страждання вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених передбачає залишення їх без медичної допомоги (піклування) або неналежне їх лікування (догляд за ними).

Зазначені дії кваліфікуються за ст. 434 лише у разі, якщо відсутні ознаки більш тяжкого злочину. За наявності ознак більш тяжкого злочину вони кваліфікуються тільки за відповідною іншою статтею, не створюючи сукупності злочинів. Наприклад, якщо недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених вчинене військовою службовою особою і потягло тяжкі наслідки або було вчинене в умовах особливого періоду, або в умовах воєнного стану, або в бойовій обстановці, діяння кваліфікується тільки за ч. 2, 3, 4 ст. 425 КК України, якщо погане поводження з військовополоненими полягало в умисному заподіянні тілесних ушкоджень середньої тяжкості - тільки за ст. 122 тощо.

Суб'єктами злочину, що розглядається, можуть бути:

- військовослужбовці з числа військових службових осіб, які виконують адміністративно-розпорядчі функції щодо військовополонених (начальник табору, начальник охорони й ін.);
- інші військовослужбовці, які виконують обов'язки з нагляду, охорони, конвоювання чи обслуговування військовополонених або зовсім не мають до них жодного стосунку по службі, але за тих чи інших обставин вступили в контакт з військовополоненими.

Згідно з міжнародними договорами щодо поводження з військово-полоненими і про покращення участі поранених і хворих, для лікування й обслуговування останніх. держав, яка тримає у полоні, виділяє необхідний медико-санітарний і допоміжний персонал. До виконання таких обов'язків, крім того, можуть залучатися відповідні спеціалісти з числа військовополонених, а також санітарний персонал противника, залишений ним для догляду за залишеними пораненими і хворими або затриманий із цією метою державою, яка тримає в полоні.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає вину у формі умислу або необережності. Умисне позбавлення хворих і поранених військовополонених необхідної медичної допомоги, їжі тощо повинно кваліфікуватися як погане поводження з військовополоненими, яке спрямоване проти хворих і поранених. Винний усвідомлює, що поводить з військовополоненими погано, тобто всупереч встановленим правилам, і бажає поводитись із ними таким чином або свідомо допускає таке поводження. Недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину, передбачає необережну форму вини.

У випадку зловживання військової службової особи чи недбалого виконання нею покладених обов'язків щодо хворих і поранених військовополонених, які вчинюються систематично, або з корисливої чи іншої особистої зацікавленості, або завдали істотної шкоди, вчинене кваліфікуватиметься за ознаками злочинів, передбачених ст. 364 або ст. 425 КК України.

Отже, суб'єктом недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених можуть бути військовослужбовці медико-санітарного й обслуговуючого персоналу як зі складу збройних сил, так і зі складу армії противника, на який покладено обов'язок лікувати хворих і поранених й піклуватися про них.

Ст. 435 КК України «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею»

1. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

2. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, а також Правил по використанню емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця національними товариствами, ухвалених XX Віденською Міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 р. та переглянутих Радою делегатів у Будапешті у 1991 р. і Резолюції 1, прийнятої на XXIX Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у 2006 р. Згідно зі ст. 3 зазначеного Указу Товариство Червоного Хреста України має виключне право на використання емблеми, передбаченої його Статутом, для цілей, визначених міжнародними конвенціями Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, відповідно до Женевських конвенцій 1949 року.

Вказаний порядок виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу, що використовує емблему Червоного Хреста, регулює питання виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу Збройних Сил, цивільного медичного персоналу та медичного персоналу Товариства Червоного Хреста України, що використовують емблему Червоного Хреста як розпізнавальний та захисний знак.

Об'єктом злочину виступає порядок дотримання звичаїв та правил війни.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину за ч. 1 ст. 435 КК України проявляється в діях, які виражаються:

а) у носінні в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала військовослужбовцями, які не мають на те права;

б) зловживання в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала;

в) пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

За ч. 2 цієї статті кваліфікуються вищезазначені дії, якщо вони вчиняються в умовах воєнного стану.

Склад злочину, передбаченого ст. 435 КК України, є формальним.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець.

Із суб'єктивної сторони незаконне носіння знаків Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала і зловживання ними характеризується виною у формі прямого умислу. Винний усвідомлює, що використовує символіку санітарної служби, не маючи на це права, і бажає цього. Мотиви незаконного носіння вищезазначених знаків можуть бути різними, зокрема й намагання винного убезпечити себе від нападу ворога шляхом неправдивого використання права на заступництво і захист. Зловживання прапорами, знаками і пофарбуванням транспортних засобів санітарної служби може бути пов'язано з наміром обмежити військові об'єкти від бомбардувань, обстрілу чи розвідки ворога шляхом маскуванню під об'єкти санітарної служби.

Ст. 437 КК України «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»

1. Планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій,

2. Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами актів агресії, які різняться між собою, зокрема, масштабами дій, і передбачають застосування державою чи від її імені збройних сил першою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації). При цьому будь-який спір, що виникає між двома державами і викликає введення в дію збройних сил, є воєнним (збройним) конфліктом, незалежно від його тривалості, наслідків, а так само факту заперечення однією із сторін наявності стану війни.

Актом збройної агресії можуть бути визнані:

- вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, у т. ч. тимчасового характеру, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи частини її;

- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

- блокада портів, берегів або територіальних вод держави збройними силами іншої держави;

- напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави, за згодою останньої, на порушення умов їх перебування, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення дії угоди;
- дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;
- заслання державою або від її імені збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, котрі мають настільки серйозний характер, що це рівносильно переліченим вище актам тощо.

Метою агресивної війни можуть бути, зокрема, відторгнення частини території іншої держави, здійснення у ній військового перевороту.

Об'єктом злочину за ст. 437 КК України є мир.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями у п'яти можливих формах, перші чотири із яких передбачені ч. 1, а остання за ч. 2 ст. 437 КК України:

- 1) планування агресивної війни чи воєнного конфлікту;
- 2) підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту;
- 3) розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту;
- 4) участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій;
- 5) ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Тут слід мати на увазі два моменти: по-перше, згідно з міжнародним законодавством, війна або воєнні дії можуть бути кваліфіковані як агресивні лише Радою Безпеки ООН; по-друге, визначення агресії, що дається у відповідній резолюції ООН, може бути застосоване тільки щодо відповідальності держав, але не персоналій. До агресивних воєнних дій треба відносити воєнні дії, які ведуться ініціатором воєнного конфлікту не під час агресивної війни.

Планування агресивної війни чи воєнного конфлікту означає розроблення системи діяльності, яка передбачає порядок, послідовність, строки та інші суттєві умови щодо їхньої підготовки та розв'язування (обґрунтування ідеї війни, розробка її політичної концепції, стратегії і тактики мобілізації та початку воєнних дій тощо).

Підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту - це дії, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни, зосередженням збройних сил на певних напрямках, проведенням розвідувальних заходів, схилен-

ням населення до ненависті до народів інших держав та інші дії, спрямовані на усунення можливих перешкод для вторгнення збройних сил на територію іншої країни або для іншого акту агресії, створення умов для успішного розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Під розв'язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту треба розуміти знищення існуючих ідеологічних, політичних, дипломатичних та інших перешкод і надання можливостей для розвитку агресії. Розв'язування війни може проявитися, скажімо, у пред'явленні ультиматуму іншій державі, різноманітних агресивно-провокаційних дій на кордоні, у фактичному початку іншого воєнного конфлікту.

Участь у змові, що спрямована на планування, підготовку та розв'язування агресивної війни, передбачає наявність попередньої змови двох чи більше осіб про вчинення таких дій.

Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій - це здійснення будь-якого акту агресії проти іншої держави.

Суб'єкт злочину загальний. Проте у перших трьох формах, а також у п'ятій цей злочин може вчинюватися, як правило, лише службовою особою ЗС чи інших військових формувань України або службовою особою вищого органу державної влади чи центрального органу державної виконавчої влади, яка за своїми повноваженнями фактично може спланувати, підготувати чи розв'язати агресивну війну (воєнний конфлікт), або ініціювати ведення агресивної війни чи віддати наказ про здійснення агресивних воєнних дій,- глава держави, Верховний головнокомандувач ЗС, секретар РНБО, міністр оборони, начальник Генерального штабу ЗС тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни»

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій;

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують мир і міжнародний правопорядок у сфері війни і збройних конфліктів, додатковим обов'язковим - суспільні відносини щодо за-

хисту честі, свободи, гідності, тілесної недоторканості, життя і здоров'я, а також відносини власності.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що порушення законів і звичаїв війни призводять до втягнення у війну чи збройний конфлікт ще більшої кількості учасників, зростання людських, матеріальних і духовних утрат, продовження конфлікту, що значно ускладнює відновлення миру.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють такі дії:

- 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- 3) розграбування національних цінностей на окупованій території;
- 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- 5) інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У ст. 438 КК України йдеться про міжнародно-правові закони і звичаї війни, які застосовуються:

- 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни);
- 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору;
- 3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для реалізації свого права на самовизначення, закріпленого у Статуті ООН і в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, тобто у випадках війни і збройних конфліктів міжнародного характеру. Такий висновок впливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р.

Статтею 438 КК України не передбачена відповідальність за порушення законів і звичаїв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Хоча ці закони і звичаї за своїм змістом споріднені з указаними вище, все ж юридично вони розглядаються як окремі й мають свої особливості.

Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р.: Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Про поводження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни, а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Військовополоненими визнаються особи, які потрапили під владу протилежної сторони і належать до будь-якої з категорій, передбачених у частині А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. і у ст. 44 Додаткового протоколу I 1977 р.

Зокрема, це наступні категорії осіб:

- 1) особовий склад збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті;
- 2) особовий склад ополчення і добровільних загонів, що входять до складу збройних сил;
- 3) особи, які супроводжують збройні сили, проте до них не входять;
- 4) населення неокупованої території, яке добровільно береться за зброю для боротьби з окупаційними військами, відкрито носить цю зброю і дотримується законів і звичаїв війни, та деякі інші.

Цивільне населення - це всі особи, які не належать до жодної з категорій осіб, зазначених у п. 1, 2, 3 та 6 ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. і у ст. 43 Додаткового протоколу I 1977 р. Такі особи не входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, і не беруть участі у воєнних діях.

Об'єктивна сторона полягає у:

- жорстокому поводженні з військовополоненими або цивільним населенням, що може знаходити прояв у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, порузі над людською гідністю тощо;

- вигнанні цивільного населення для примусових робіт, йдеться про роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання, а також такі, під час яких цивільне населення без його добровільної згоди примушується брати участь у військових операціях чи які виконуються за межами окупованої території, де перебуває це населення, що не оплачуються чи оплачуються несправедливо, які явно не відповідають фізичним чи інтелектуальним здібностям працівників, до яких залучаються особи, що не досягли 18-річного віку, а так само роботи, які пов'язані з мобілізацією працівників в ор-

ганізацію, що має військовий чи напіввійськовий характер. Причому у нормі маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом. Наприклад, роботи, що примушують населення брати участь у військових операціях, або роботи в організаціях військового чи напіввійськового характеру. У той же час Конвенцією про захист цивільних осіб під час війни прямо дозволяється примусове направлення цивільних осіб, які досягли 18-річного віку, лише для виконання робіт на комунальних підприємствах, установах харчування, із відновлення чи ремонту житла, пошив одягу, на транспорті і в закладах здоров'я населення зайнятої місцевості, а також необхідних для потреб окупаційної армії (наприклад, робіт зі спорудження оборонних рубежів противника).

До примусових не належать також роботи, виконання яких, зазвичай, вимагаються під час ув'язнення, призначеного відповідно до встановленої законом процедури, а також інші роботи, згадані у ст. 4 Європейської конвенції захисту прав людини.

- розграбуванні національних цінностей на окупованій території, що охоплює довільне їх вилучення у будь-який спосіб, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території.

Предметом виступає майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачений Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.

- застосуванні засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовуються збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Ці предмети, речовини й гази можуть бути спеціально створені як різновиди зброї чи військової техніки, або ж лише фактично використовуватися як зброя.

Заборона міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або ж вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну

шкоду природному середовищу (ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.).

До конкретних видів заборонених міжнародним правом засобів ведення війни належать:

- застосування під час війни та збройних конфліктів окремих видів зброї: деяких видів наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що ранив осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгеновського опромінення; задушливих, отруйних та інших газів і рідин;

- використання як зброї штучно викликаних явищ природи (землетрусів, цунамі тощо);

- застосування присутності чи пересування цивільного населення для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, або провокування голоду серед цивільного населення; оголошення про те, що нікому не буде дано пощади;

- бомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруджень і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць і будівель, де зібрані хворі й поранені, якщо ці місця й будівлі позначені помітними знаками і не слугують одночасно військовим потребам; затоплення торговельних суден, які не відмовляються зупинитися та не чинять опору при огляді й обшуку;

- піддавання нападу гребель і дамб, нафтопромислів і супертанкерів, атомних електростанцій та інших об'єктів, що містять небезпечні сили, об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запасів продуктів харчування, посівів, споруджень для постачання питної води тощо).

До інших порушень законів і звичаїв війни можна віднести:

- примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їх країн;

- порушення недоторканності парламентарів; порушення договору про перемир'я;

- взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом;

- незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей і споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви) тощо.

Інші порушення законів і звичаїв війни вчинюються на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Найбільш небезпечними є використання заборонених методів ведення війни, тобто певних способів застосування зброї, проведення воєнної операції чи окремих воєнних дій, вирішення воєнних завдань. Таким забороненим методом, наприклад, є віроломство, тобто дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника, примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, які застосовуються в період збройних конфліктів, із метою його обману. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства.

Іншими прикладами віроломства є: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я; капітуляція; вихід із ладу (небоєздатність) внаслідок поранення або хвороби; присвоєння статусу цивільної особи або некомбатанта чи статусу, який надає захист, шляхом використання розпізнавальних емблем (знаків) чи форми одягу Організації Об'єднаних Націй або нейтральних держав і держав, які не беруть участі в міжнародному збройному конфлікті. Одночасно з цим міжнародне гуманітарне право не забороняє використання військових хитрощів із метою введення противника в оману (маскування, демонстративні дії, дезінформація, імітація тощо) (ст. 37 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.);

- відданні наказу про вчинення таких дій, тобто перетворення не оборонних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віддання наказу не залишати нікого в живих, погроза цим противнику або ведення воєнних дій таким чином та ін.

Переліки таких порушень, зокрема, передбачені ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., а також ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438 КК України.

Проте такий вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення кваліфікується за ст. 439 КК України, а в разі, якщо воно поєднане з умисним вбивством, - за ч. 2 ст. 438 і ч. 2 ст. 439 КК України.

Суб'єктивна сторона цього злочину - умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК України дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). Ознаки такої особи зазначені у статтях 18 та 423 КК України. В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434 КК України, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК України встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК України в цих випадках не потребується.

До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 438 КК України, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності й виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК України).

Ст. 439 КК України «Застосування зброї масового знищення»

1. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, карається позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Особливість суспільної небезпеки цього злочину полягає у тому, що його вчинення завдає шкоди не тільки природному середовищу, життю і здоров'ю людей, а й негативно впливає на генетичну програму людини, інших живих істот.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека людства. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, власність, довкілля тощо.

Предметом злочину є ті види зброї масового знищення, які заборонені до застосування міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР.

До зброї масового знищення належать хімічна, біологічна, ядерна, лазерна, інфразвукова, радіологічна, променева та деякі інші види зброї. Проте відповідними міжнародними договорами заборонено застосування лише перших трьох її видів.

Хімічна зброя - це зброя масового ураження, дія якої побудована на токсичних властивостях хімічних речовин. До неї належать:

а) токсичні хімікати (будь-які хімікати, які внаслідок свого хімічного впливу на життєві процеси можуть призвести до смерті або заподіяти тривалу шкоду здоров'ю людини чи тваринам) та їхні прекурсори, за винятком, якщо вони призначені для промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних потреб, для захисту від токсичних хімікатів та від хімічної зброї, для військових потреб, які не пов'язані із застосуванням хімічної зброї і не залежать від використання токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни, для правоохоронних потреб, у т. ч. для боротьби з заворушеннями в країні, а також для інших потреб, не пов'язаних з придбанням, створенням, накопиченням або застосуванням хімічної зброї як засобу ведення війни, за умови, що їхні види та кількість відповідають таким потребам;

б) боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей зазначених токсичних хімікатів, що утворюються внаслідок використання таких боєприпасів та пристроїв;

в) будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боєприпасів та пристроїв.

Хімічні засоби боротьби із заворушеннями за змістом Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення не є хімічною зброєю, і відповідальність за їх застосування за ст. 439 настати не може.

Бактеріологічна (біологічна) зброя - це зброя, дія якої побудована на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів, зокрема:

а) збудники захворювань (патогени), небезпечні для людини, віруси (збудники різних видів гарячки, енцефаліту, віспи, тифу, бруцельозу, холери, дизентерії, сапу, чуми, туляремії, орнітозу, ботулізму, газової гангрени, правцю тощо) і токсини (газової гангрени, стафілококу, дизентерійний, холерний і правцевий токсин тощо);

б) патогени, небезпечні для тварин, віруси (збудники чуми свиней, грипу птахів, ящуру, віспи кіз та овець, сказу, хвороби Ньюкасла, чуми дрібних жуйних та чуми великої рогатої худоби тощо) і бактерії (збудник плевропневмонії рогатої худоби);

в) патогени, небезпечні для рослин, - віруси (збудник кущистості верхівки бананів), бактерії (збудники опіку цукрової тростини, опіку рису, раку цитрусових, збудник хвороби Пірса винограду), мікроско-

пічні гриби (збудники антракнозу кави, гельмінтоспоріозу рису, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірикуляріозу рису, інфекційного всихання цитрусових, моніліозу какао) тощо.

Ядерна зброя - зброя вибухової дії, побудована на використанні енергії, що виділяється під час ланцюгової реакції поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або термоядерних реакцій синтезу легких ядер - ізотопів водню - дейтерію і тритію.

Об'єктивна сторона злочину полягає у застосуванні зброї масового знищення, під яким розуміється використання її специфічних властивостей саме у воєнних цілях, тобто як зброї.

За змістом міжнародних договорів, не повинно визнаватися застосуванням хімічної зброї використання токсичних хімікатів:

а) у промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних цілях;

б) у цілях, безпосередньо пов'язаних із захистом від хімічної зброї;

в) у воєнних цілях, які не пов'язані з використанням токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни;

г) у правоохоронних цілях, включаючи боротьбу із заворушеннями у країні; застосуванням бактеріологічної (біологічної) зброї - застосування відповідних агентів і токсинів для запобігання захворюванням та в інших мирних цілях; так само немає заборон і на здійснення ядерних вибухів у мирних цілях.

Випробування зброї масового знищення кваліфікується за ст. 440 як її виробництво.

Суб'єкт злочину загальний.

Його суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Відповідно до конструкції складу, суб'єкт злочину може як передбачати тяжкі наслідки свого діяння (ч. 2 ст. 439) і бажати або свідомо припускати їхнє настання, так і ставитися до них необережно.

Кваліфікованим видом злочину (ч. 2 ст. 439) є застосування зброї масового знищення, забороненої відповідними міжнародними договорами, яке спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Таке діяння є проявом біоциду - застосування атомної, водневої, нейтронної, хімічної та іншої зброї масового знищення з метою незворотного зруйнування оточуючого природного середовища.

Під загибеллю людей треба розуміти загибель двох або більше осіб. До інших тяжких наслідків можуть бути віднесені загибель однієї особи, заподіяння одній, двом чи більше особам тяжких тілесних ушкоджень, завдання великої майнової шкоди, радіоактивне, хімічне, бакте-

ріологічне забруднення навколишнього середовища тощо. Ці наслідки повністю охоплюються ч. 2 ст. 439 КК України і додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК не потребують.

Ст. 442 КК України «Геноцид»

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу,

2. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Конституція України гарантує, що всі люди є рівними у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження.

Основним безпосереднім об'єктом геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. Його додатковим обов'язковим об'єктом у різних формах цього злочину є життя, здоров'я, воля, честь і гідність особи, права і свободи людини і громадянина.

Потерпілими від цього злочину можуть бути тільки члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямоване діяння винних осіб як громадяни України, так і іноземні громадяни чи особи без громадянства. До найнебезпечніших сучасних форм дискримінації належать расизм, антисемітизм, нетерпимість стосовно арабів і мусульман, негрофобія, ксенофобія (ворожість до будь-яких іноземців). Видом геноциду є апартеїд – обмеження прав громадян за расовою ознакою.

Національна група (нація) - це така, що історично склалася стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмітні особливості побуту, культури і духовності. Етнічна група (етнос) - така, що історично склалася стійка соціальна група людей, для якої характерні єдність культури і духовності, особливості побуту, звичаїв (плем'я, народність, народ). Для неї можуть не бути характерними ознаки, що є визначальними для національної групи (наприклад, євреї тривалий час не мали спільної території, не були пов'язані між собою економічно, багато із них не володіли своєю мовою).

Расова група (раса) - така, що історично склалася група людства, об'єднана спільністю фізичних ознак, що наслідуються (колір шкіри, волосся та очей, форма черепа, зріст тощо), обумовлених спільністю походження і початкового розселення.

Релігійна (конфесійна) група - група людей, для якої спільною є сукупність духовних уявлень про надприродні (для даного рівня розвитку науки) сили та істоти, яким ця група поклоняється.

Вчинення діянь, зовні схожих на геноцид, стосовно релігійних груп, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їхня діяльність порушує права і свободи інших людей, створює напругу в суспільстві і тому не має перебувати під охороною закону (наприклад, так звані сатаністи, «Біле братство» або «Аум синрике»), не створює злочину, передбаченого ст. 442.

З об'єктивної сторони злочин проявляється у таких формах:

- 1) позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи;
- 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень;
- 3) створення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення;
- 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі;
- 5) насильницька передача дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу (ч. 1 ст. 442);
- 6) публічні заклики до вчинення перелічених дій;
- 7) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій;
- 8) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій (ч. 2 ст. 442).

Наслідки у вигляді смерті та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень охоплюються ч. 1 ст. 442 і не потребують додаткової кваліфікації. Створення для певної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення передбачає, наприклад, економічну блокаду групи та позбавлення її реальної можливості забезпечувати для себе достатнє харчування і медичне забезпечення, заборону існування групи за межами невеликої території резервації чи гетто, експропріація землі, що належить групі або її членам, примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання, насильницьке переселення (депортацію) в місцевість, несприятливу для проживання людей взагалі або для представників даної групи зокрема, штучне створення складних екологічних умов, поширення епідемій тощо.

Скорочення дітонародження чи запобігання йому може відбуватися шляхом застосування методів генної інженерії, примусової стерилізації, насильницької контрацепції, примушування жінок до вчинення абортів, незаконного позбавлення волі чоловіків групи або створення умов для окремого проживання чоловіків та жінок, заборони шлюбів між членами однієї расової, етнічної чи національної групи тощо. Способом запобігання дітонародженню є і кастрація, яка водночас розглядається як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу передбачає передачу їх із однієї національної в іншу національну, із однієї етнічної в іншу етнічну, із однієї расової в іншу расову, із однієї релігійної в іншу релігійну групу. Метою цієї передачі зазвичай є стирання із пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному уявленні як члена певної групи з подальшим біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи. Про поняття публічні заклики, виготовлення матеріалів, розповсюдження матеріалів див. коментар, відповідно, до статей 109 і 295. Прояви етноциду - національно-культурного (духовного) геноциду – пропаганда расової, національної, етнічної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження культурних цінностей якої-небудь групи, організоване асимілювання національних меншин, спрямоване на поступове зменшення корінного населення, діяння, спрямовані на знищення мови, національної самосвідомості та інші подібні діяння кваліфікуються за ст. 161 як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії.

Суб'єкт злочину загальний. Для складу злочину не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само не має значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

Особа, яка у віці від 14 до 16 років вчинила геноцид у формі позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, несе відповідальність за статтями 115 або 121 КК України.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом. Спеціальною ознакою геноциду у перших його п'яти формах є мета - повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової

або релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють представників певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи, право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо,- але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161 КК України.

Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження. Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду і розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу.

Ніякі строки давності не застосовуються до геноциду, незалежно від часу його вчинення.

Ст. 445 КК України «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала»

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Ст. 447 КК України «Найманство»

1. Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкодження діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях;

2. Ті самі діяння, вчинені службовою особою з використанням службового становища;

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини;

4. Участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях;

5. Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях або ін-

шим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою - третьою цієї статті, якщо в його діях немає складу іншого злочину.

Починаючи з 1960-х рр. найманство офіційно засуджується на міжнародному рівні. Зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 2465 1968 р. закріплено, що практика використання найманців проти учасників національно-визвольних рухів є кримінально караним діянням, а найманці оголошуються злочинцями. Суспільна небезпечність полягає в тому, що найманці вербуються, використовуються, фінансуються і навчаються для діяльності, яка визнається порушенням таких принципів міжнародного права, як суверенна рівність, політична незалежність, територіальна цілісність держав і самовизначення народів. Злочинні дії найманців завжди вважаються втручанням у внутрішні справи іншої держави.

Першим універсальним документом, який навів дефініцію поняття «найманство», став Додатковий протокол I до Женевської конвенції 1949 р., прийнятий у 1977 р. Цим документом також було встановлено, що найманець не має права на отримання статусу комбатанта або військовополоненого.

Сьогодні базовим міжнародним документом, який криміналізував найманство, є Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 р. (ратифікована Україною 14.07.1993 р., набула чинності 20.10.2001 р.). У ст. 1 цієї Конвенції надано визначення поняття «найманець», а згідно зі ст. 2-4 кримінально караними визнано вербування, використання, фінансування найманців і їх участь у збройних конфліктах.

Вперше кримінальна відповідальність за найманство була закріплена законодавцем у 1993 р. після внесення змін до ст. 63' глави I «Злочини проти держави» Особливої частини КК України 1960 р., що стало наслідком ратифікації нашою державою згаданої Конвенції.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують мир між державами й народами. Крім того, дефініція поняття «найманець» наведена у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 04.12.1989 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради України від 14.07.1993р. № 3381-ХІІ2), а також у примітці до ст. 447 КК.

Так, згідно з приміткою до ст. 447 КК України найманцем визнається особа, яка:

1) спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності;

2) бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди;

3) не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті;

4) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії;

5) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Слід відзначити, що у частинах 1,2, 3 ст. 447 КК України передбачені самостійні склади злочинів, причому йдеться про злочинні дії щодо найманців, а в ч. 4 - про відповідальність самих найманців.

Об'єктивну сторону злочину, відповідальність за вчинення якого настає за ч. 1 ст. 447 КК України, характеризують альтернативні дії:

1) вербування найманців;

2) фінансування найманців;

3) матеріальне забезпечення найманців;

4) навчання найманців із метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності;

5) використання найманців у військових конфліктах чи діях.

Під вербуванням найманців варто розуміти запрошення, умовляння і набір за наймом людей для вчинення вказаних у ст. 447 КК України дій за матеріальну винагороду. Матеріальна винагорода найманцю, який бере участь у збройному конфлікті, характеризується тим, що вона дійсно була обіцяна стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, і за розміром істотно перевищує винагороду, обіцяну чи сплачену комбатантам такого ж рангу і функцій, які вхо-

дять до особового складу збройних сил даної сторони. Запрошення й умовляння можуть вчинюватися щодо невизначеного кола осіб (наприклад, під час прилюдного виступу, повідомлення в засобах масового інформування, поширення плакатів чи листівок тощо), або ж до певної особи чи осіб.

Сам набір за найманством має особистий характер і передбачає укладення угоди з найманцем (у письмовій чи усній формі) щодо його безпосередньої участі у збройному конфлікті інших держав чи насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. Із моменту укладення такої угоди вербування вважається закінченим. Саме запрошення чи умовляння, при наявності підстав, може кваліфікуватися як замах на цей злочин.

Фінансування найманців полягає в забезпеченні їх грошовими коштами, зокрема, для виплати матеріальної винагороди; закупівлі для них зброї, військової техніки чи іншого майна, використання під час учинення злочинних дій тощо.

Під матеріальним забезпеченням найманців слід розуміти забезпечення їх зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та пересування, приміщеннями чи іншими спорудами тощо.

Навчання найманців означає: проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для участі у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. Наприклад, передача знань щодо конструкції зброї, військової техніки, вибухових пристроїв, тактики ведення бою або формування відповідних навичок і вмінь.

Використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях - це залучення їх (особисто) до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Під збройними конфліктами інших держав слід розуміти збройні конфлікти міжнародного чи неміжнародного (внутрішнього) характеру. Міжнародні збройні конфлікти - це збройні конфлікти між двома чи більше державами (із проголошенням або без проголошення війни), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації й расистських режимів для реалізації свого права на самовизначення.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру можуть бути між збройними силами однієї держави, або між такими силами та іншими організованими збройними групами, або тільки між такими організованими групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням,

контролюють частину території держави, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії. У більшості випадків такі конфлікти мають тривалий характер. У будь-якому випадку їх необхідно відрізняти від окремих порушень внутрішнього порядку і виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру.

Під воєнними діями розуміють операції, битви, бої з метою знищення живої сили, бойової техніки і військових споруд противника, заволодіння територією, яку він займав, протидії наступу противника, відбиття його ударів й утримання території, що перебуває під контролем своїх військ тощо.

Насильницькі дії - це застосування зброї або погроза її застосування, застосування фізичної сили проти особи для захоплення важливих державних об'єктів (наприклад, приміщень органів державної влади, засобів масової інформації, зв'язку, банків тощо), а також вчинення будь-якого фізичного впливу на особу (зокрема, побої, мордування, катування, нанесення тілесних ушкоджень, вбивство тощо).

Злочин вважається закінченим, коли вчинені будь-які дії, згадані у ст. 447 КК України.

Суб'єктивна сторона цього злочину (за ч. 1) характеризується прямим умислом і спеціальною метою - їх використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави. Необхідність настання відповідальності за вчинене випливає зі змісту Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989 р.

Під поваленням державної влади розуміють такий спосіб дій, для якого характерним є застосування сили, у тому числі озброєної, інших засобів незаконного примусу.

Слід мати на увазі, що існуюча в Україні державна влада є частиною її конституційного ладу. Державна влада - це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією й законами України, органів, які уособлюють владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову (Президент України, парламент, вищі, центральні й місцеві органи виконавчої влади, вищі й місцеві органи судової влади, а також органи місцевого самоврядування, контрольно-наглядові та деякі інші органи).

Під державною владою слід розуміти лише легітимну владу. Тому дії, спрямовані на захоплення раніше узурпованої іншими особами, тобто нелегітимної, державної влади, не містять складу розглядуваного злочину, і, якщо фактично вчинене діяння не містить складу іншого

злочину, мають розглядатися лише в політичній, а не правовій площині. До перерахованих гілок влади не належать органи прокуратури України, Національний банк України, Рахункова палата України, Вища рада юстиції України тощо.

Перешкоджання діяльності органів державної влади - це будь-яка форма незаконного впливу задля перешкоджання виконанню органами державної влади своїх функцій або прийняття ним неправомірного рішення. Відповідно до норм Конституції, до органів державної влади належать: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, правоохоронні органи, інші центральні органи, місцеві державні адміністрації, інші органи державного управління в адміністративно-територіальних одиницях України.

Вплив може полягати в умовлянні, шантажі, погрозах відмовити у наданні законних благ та ін., тобто відбуватися усно чи письмово (у тому числі й анонімно), за допомогою засобів масової інформації (публікацій у газетах, виступах по радіо, на телебаченні тощо), як особисто, так і за допомогою інших осіб. Незаконність впливу означає, що такі дії суперечать чинному закону чи підзаконному акту.

Умовляння можуть супроводжуватися обіцянками допомогти вирішити якісь сімейні проблеми, надати можливість користуватися автомобілем, дачною ділянкою тощо. У той же прохання, наприклад, батьків або інших родичів правопорушника, про прийняття працівником правоохоронного органу рішення в інтересах цього правопорушника не утворює складу даного злочину.

Шантаж може здійснюватися шляхом погрози розголосити відомості, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб, таємницю усиновлення, відомості, які потерпілий хотів би залишити в таємниці, тощо.

Суб'єктом злочину (за ч. 1) може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 447 КК України, утворюють ті самі діяння, вчинені службовою особою з використанням службового становища.

Згідно з ч. 3 цієї статті кримінальна відповідальність настає за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини. У цьому випадку додаткової кваліфікації за злочини проти життя не вимагається.

Частина 4 ст. 447 КК України передбачає відповідальність за участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, що означає фактичну безпосередню участь особи у воєнних діях у статусі найманця. Наприклад, участь у спільній воєнній операції, керівництво боєм, індивідуальне виконання окремих воєнних завдань тощо.

Суб'єкт злочину (за ч. 4) - особа, яка досягла 16-річного віку і якій характерна сукупність вказаних вище ознак найманця.

Частина 5 ст. 447 КК України являє собою заохочувальну норму, оскільки відповідно до її положень найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях і повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях чи іншим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою-третьою цієї статті, якщо в його діях немає складу іншого злочину.

ВИСНОВКИ

Отже, правила війни вперше були прописані в Гаазьких і Женевських конвенціях. Ці міжнародні договори мають універсальний характер, тобто є обов'язковими для всіх без винятку держав, і застосовуються під час війни. Ігнорування цих конвенцій прирівнюється до добровільного виходу держави-порушниці із цивілізованого світу. Женевські й Гаазькі конвенції є основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Їхні положення часто переплітаються й доповнюють одні інших. Конвенції захищають людей, які більше не можуть брати участь у війні (військовополонені та поранені), а також і тих, хто надає медичну допомогу (лікарі, санітари). Конвенції визначають, які типи озброєння можна використовувати у війні, а які — ні.

Конвенції є основою Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в якому зазначено перелік воєнних злочинів. Інакше кажучи, категорія «воєнні злочини» є суто міжнародно-правовим явищем. За Римським Статутом воєнними злочинами є умисні, винні, протиправні діяння, що серйозно порушують положення Женевської конвенції 1949 року.

За вчинення воєнних злочинів винні особи несуть кримінальну відповідальність. У випадку засудження воєнних злочинців Міжнародним кримінальним судом, вони нестимуть відповідальність у виді позбавлення волі строком до 30 років або довічного позбавлення волі, а також Міжнародний кримінальний суд може призначати штраф чи конфіскацію активів, набутих внаслідок вчинення злочину, і, окремо, відшкодування шкоди потерпілим. За українським законодавством такі злочинці також нестимуть встановлене за конкретний злочин покарання, зокрема у виді позбавлення волі на строк до 15 років або довічного позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 03.10.2023 р.)
2. Антонюк Н. О. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30-38.
3. Біленчук П. Д., Кочетков В. М., Міщенко В. Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 // *Енциклопедія Сучасної України* : енциклопедія / ред.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-27901> (дата звернення : 05.01.2023)
4. Вознюк А., Жук І. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення “jus in bello”. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. №4 (100). С. 57–74.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 05.10.2023 р.)
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення 03.10.2023 р.)
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8.12.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення 03.10.2023 р.)
8. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія : Право*. 2022. №12. С.151-157.
9. Жаровська І. М. Міжнародні трибунали АД НОС: історико-правова ретроспектива. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 385-389.

10. Задорожній О.В. Нюрнберзький процес 1945-1946 : Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Губерський Л. В. (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
11. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : науково-методичний посібник / Карпенко М.І.; за заг. ред. Матвійчука В. К. Х. : Право, 2016. 316 с.
12. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / Гальцова В. В.; за ред. докт. юрид. наук, проф. Панова М. І. Харків: Юрайт, 2019. 96 с.
13. Зубанський М. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2022. №58. С. 47–56.
14. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни: науково-практичний посібник / Вознюк А. А., Жук І. В., Таран О. В., Чернявський С. С. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М. С., Чернея В. В., Вознюка А. А. К. : Норма права, 2023. 320 с.
15. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 05.10.2023 р.)
16. Конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 05.10.2023 р.)
17. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення 07.10.2023 р.)
18. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення 07.10.2023 р.)
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 07.10.2023 р.)
20. Назаренко П. Г., Баєва Л. В., Семенюк-Прибатень А. В. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини у контексті збройної агресії проти України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 7. С. 6-9.
21. Невінчаний М. О. Поняття та основні ознаки воєнного злочину у міжнародному кримінальному праві. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2021. Вип. 38. С. 26-28.

22. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Воєнні злочини: концептуальні підходи у законодавстві США та України. *Право України*. 2023. № 5. С. 55-65.
23. Петков С., Журавльов Д., Дрозд В., Дрозд О. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії росії в Україні 2014-2022 : навчальний посібник. Професіонал, 2022. 280 с.
24. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 110-116.
25. Піддубна М. В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 110-122.
26. Піддубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 40. Том 2. С. 98-102
27. Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях: Конвенція ООН від 22.08.1864 р., Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 // *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол.: Шемшученко Ю.С. (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744с.
28. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)
29. Садова Т. С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220-228.
30. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право: підручник. Харків : Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків : Право, 2023. 512 с.
31. Тополевський Р. Б. Юридична відповідальність за порушення людських прав і воєнні злочини під час агресії Російської Федерації проти України: передумови та перспективи. *Право України*. 2023. № 6. С. 85-95.

Навчальний посібник

Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М., Резніченко Г.С.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Підписано до друку 21.12.2023. Формат 60х84/16. Папір офсетний.

Гарнітура «TimesNewRoman»/ Друк цифровий.

Ум. друк .арк. 3,6.

Наклад 10 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.